

Nikola Jakšić
Zadar

HRVATSKI TOPONIM ŽDRELAC I NJEGOVA ROMANSKA SEMANTIČKA PARALELA U JADRANSKOJ TOPONIMIJI SREDNJEGA VIJEKA

UDK 801.54

Rad primljen za tisak 28. ožujka 1989.

Sustavna istraživanja jadranske toponimije pokazuju kako upravo obalni prostor, osobito onaj otočki, obiluje toponomastičkom građom koja reflektira romanско-slavensku simbiozu, pa stoga nije čudno da temeljno djelo jadranske toponimije i nosi naziv »Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima«. ¹ Temelji koje je P. Skok udario svojim istraživanjima ostaju čvrsta podloga na kojoj se danas gradi, a njegovi općeniti zaključci teško mogu doživjeti značajnijih korekcija. Ipak postavljajući osnove našoj toponomastičkoj znanosti ovaj uvaženi autor nije često bio u mogućnosti posvećivati potpunu pažnju pojedinim toponomastičkim primjerima čije bi svestranije sagledavanje i analiza mogli razultirati zanimljivim objašnjenjima u smislu postavljene teorije o miješanoj slavensko-romanskoj osnovi toponomastičkog blaga jadranskog arhipelaga. Nerijetko je u navedenim istraživanjima bilo važno poznavati toponomastičke oblike zabilježene u historijskoj građi, čega je P. Skok dakako i te kako bio svjestan, te se uvelike koristio onda objavljenim korpusima građe, prvenstveno onom Codex Diplomaticus. Ipak u odnosu na vrijeme u kojem je stvarao svoje kapitalno djelo Skok, mi smo danas bogatiji zahvaljujući objavljenoj novoj građi s jedne strane, a s druge još više uvidom u arhivski materijal, osobito u notarijat dalmatinskih komuna. U toj se građi pomalaju na svjetlo dana i novi toponomastički oblici koji najčešće podupiru Skokovu osnovnu tezu, a katkada neočekivano interesantni primjeri izazivaju pažnju toponomastičara te motivirajući nova istraživanja upućuju na njihovo objavljivanje.

Takav je upravo slučaj s učestalim obalnim toponimom *Ždrelac* i njegovoj sematičkoj romanskoj paraleli o čemu nam je i namjera na ovom mjestu izvijestiti s obzirom na to da primjeri koje ćemo navesti nisu poznati u dosadašnjim jadranskim toponomastičkim korpusima. Obalni toponim *Ždrelac* zabilježio je već i P. Skok u njegovim brojnim inačicama *Ždrelaštica*, *Ždrijac*, *Ždrijelo*, *Ždrila* i *Ždrilo* svrstavajući ga u grupu metaforičkih toponima s posve jasnom motivacijom. U svakom slučaju na Jadranu je riječ isključivo o obalnom toponimu kojega motivacija počiva na određenom odnosu između obale i mora, onakvom kakav tvori tjesnac.² Učestalost pojave ovog tipa toponima u našem arhipelagu nesumnjivo uvjetuje izuzetna razvedenost obale u kojoj se stanoviti odnosi obale i mora, odnosno stanovite geomorfološke konfiguracije višekrat opetuju. Ipak ovakva konfiguracija ne ide u red onih najučestalijih poput uvala i rtova koji motiviraju prečestu upotrebu toponima Vala, Luka, Lučica, Punta, Rat, Rtina i sl. što kod njih nužno rezultira pribjegavanju specifikaciji, osobito pridjevima (veliki, mali, gornji, donji i sl.) radi preciznije imenske distinkcije. Geomorfološka obilježja obale ne uvjetuju dakle prečestu upotrebu metaforičkog termina *ždrelac* (i varijanti) da bi ga kao toponim bilo nužno precizirati pridjevom, pa stoga, osim u dva slučaja vezana za otok Ugljan, toponim *Ždrelac* u jadranskom arhipelagu dolazi u upotrebi bez determinanata.

Dva *Ždrelca* otoka Ugljana zabilježio je već i P. Skok, prvi kao tjesnac Ugljan-Rivanj i to je *Veliki Zdrelac*, i drugi Ugljan-Pašman, a to je *Ždrelac*. Najstariju potvrdu toponimu P. Skok nalazi u dokumentu iz 1249. godine (*Sdrilaz*), no ta se ne odnosi na toponime vezane uz otok Ugljan već na današnje *Novsko Ždrilo* nedaleko od Posedarja.³ Što se pak tiče sličnih toponima vezanih uz otok Ugljan P. Skok ne navodi historijskih potvrda.

C. F. Bianchi tvrdi da se toponim (selo) *Ždrelac* na Pašmanu spominje u povijesnim vrelima prvi put 1446, dok S. Antoljak poznaje i raniji datum, već 1397, u citatu *in insula ad Sdrelac*.⁴ Tijekom 15. stoljeća toponim se već učestalo pojavljuje u zadarskim notarskim spisima i to kao samostalno naselje, *insula Zdrelac*⁵ ili pak kao predio naselja Banj, *in insula Bagni ad Sdrelac*.⁶ Riječ je svakako o istoj lokaciji s crkvom Sv. Luke što dokazuju usporedni citati *insula Bagni in confino S. Luce*, odnosno *in insula Bagni ad Sdrelaz supra sanctum Lucam*.⁷

Veliki Ždrelac onaj između Ugljana i Rivnja dolazi u povijesnim potvrdama rjeđe jer tamo nije ustanovljeno naselje pa se pominje samo usput kao geonim. Susrećemo ga prvi put 1389. godine u citatu *in insula Ugliani in loco vocato ad Magnum Sdrelaz*, a slično opet i 1401.⁸ U tom je dokumentu i preciznije označena pozicija nekih terena koji bijahu *ad Magnum Sdrelaz* i to nekim drugim orijentirima: *de quirina* (SW) *est plebania ecclesie S. Petri de dicta insula Ugliani partim et partim mare*.⁹ *Veliki Ždrelac* je dakle blizu crkve Sv. Petra, a ta ja u ruševnom stanju sačuvana upravo na rtu Ugljana prema Rivnju te se i naziva *Punta Petra*.¹⁰ U neposrednoj blizini ruševina crkvice zabilježen je i toponim *Plebanija* koji u rečenom dokumentu stoji još uvijek kao apelativ. Ovi se orijentiri spominju i u nekim drugim dokumentima pa tako 15. V. 1418. stoji: *...Jocho magno... de borea* (NW) *plebania ecclesie S. Petri de Ugliano*.¹¹ Ista je dakle crkva određena susjedstvom dvaju toponima *Magnum Sdrelaz* i *Jocho magno*. Ovaj novi toponim susrećemo već 1381. *...posita in dicta insula Giglani ad Jachum magnum*¹², zatim 1385. *...ad iocu magnum... de borea* (NW) *mare salsum*¹³, pa iste godine *...posita ad Čocum*

*magnum districtum Jadre... de trauersa (NE) mons, de austro (SE) olim possidebat Cresius Michi de Fanfogna et nunc possidet ser Marinus se Soppe, de quirina (SW) mare salsum et de borea (NW) ecclesia santri Petri de Jocho magno.*¹⁴ Srvanjanje podataka iz citiranih dokumenata pokazuje da su oba toponima *Magnum Sredlaz* i *Jochum magnum* (sa svojim grafijskim varijantama) u blizini crkvice sv. Petra kod *Punte Petra* u tjesnacu između Ugljana i Rivnja, pa se opravdanim postavlja pitanje njihova međusobna odnosa s obzirom na to da oba imaju isti determinant, pridjev *velik*.

U nesumnjivoj vezi s nepoznatim toponimom *Jochum magnum* spominje se na otoku Ugljanu i *Çochum parvum* već 1289. godine: *in insulam Santi Michaelis (Ugljan) ad Çochum parvum apud terra J. Çandulini.*¹⁵ Na tom mjestu ima terene i zadarski plemić L. Ciuailelli koji u svom testamentu 1304. godine spominje... *terra mea in Cocho posita*¹⁶. U oporuci K. Zandulina 1350. stoji: *stat nunc ad Zogum Pizolum predenti et recipienti suo nomine et nomine Vice Volcine... qui stat ad dictum Zogum, pro eis eorumque heredibus quinque gognai vinee predicte commissarie posite in Cocliza subtus monte Nicole*¹⁷ na temelju čega bi se već moglo nagađati da je ovaj toponim u Kukljici. Zadarski plemići Ciuailelli još su vlasnici terena na tom mjestu i 1440. godine pa za jedan njihov teren stoji ovako: *positum in ioco paruo districtus Jadre apud et penes ecclesiam sante Marie de dicto ioco*¹⁸, a to uvelike pomaže ubikaciji budući da se spominje crkva Sv. Marije a takva postoji u Kukljici u tjesnacu prema Pašmanu. Upravo takvu ubikaciju potvrđuje jedan dokument iz 1448. u kojem se za terene istih Zandulina kaže: *in insula Cuclize in confinio Sante Marie ad Zogum parvum.*¹⁹ Sada je toponim precizno lociran kod crkve Gospe Snježne u Kukljici na otoku Ugljanu, a ta je pozicija upravo u *Ždrelecu*. Naredni citat to definitivno i potvrđuje: *Radoslaus Soronich de insula Zdrelec loco vocato Zogopizolo*²⁰. Nakon ovako bogate dokumentacije nema nikakve sumnje u paralelizme *Veliki Ždrelec-Çochum magnum (Mali) Ždrelec-Çochum paruum*. Za pravilno razrješenje ovog toponima valja navesti sve zabilježene grafije, pa evo tablice:

	←	Cocho	
paruum	Çochum	magnum	
paruo	Ioco	magno	
	Jochum	magnum	
	Jachum	magnum	
pizolum	Zogum		
pizolo	Zogo		

Različite grafije inicijalnog glasa J, I, Z, Ç (C) odnose se svakako na isti fonem dok intervokalni konsonant varira u grafijama između bezvučnog *k* (c, ch) što je dalmatski element i zvučnog *g* kao rezultat venecijanskog utjecaja. Nema sumnje da je ovdje riječ o jednom romanskom toponimu, a to je *jogum* (*zogum*) prema latinskom *jugum* »jaram«. Razvitak *u* prema *o* učestala je pojava kao npr. *gula-gola, fundus-fondo, pulvis-polvero* i mnogi drugi. Hrvatski oblik *ždrelec* svakako pomaže u semantičkom razrješenju romanskog toponima. Pozicija tjesnaca je mjesto na kojem se dva susjedna kopna sastaju, gotovo susprežu, što motivira metaforički toponim tipa jaram, a jednako tako je to mjesto uskog grla u plovidbi, metaforički ždrijelo. Radi se dakle isključivo o različitoj konceptualizaciji istog sadržaja (referenta).

Budući da u našoj obalnoj toponimiji nije zabilježen metaforički toponim *Jaram*, a kako romanski nije preživio srednji vijek, smatrali smo da je o tome vrijedno izvijestiti tim prije što su oba toponima *Jogum* i *Ždrelac* paralelno egzistirali u zadarskom arhipelagu više stoljeća (potvrde za 13.-15.) sve dok potonji nije u kasnijim stoljećima posve istisnuo onaj romanski. Štoviše ova dva »jarma« otoka Ugljana nisu zasigurno i jedini u jadranskoj obalnoj toponimiji, a kada to kažemo, onda prvenstveno mislimo na toponim *Pizych* zabilježen već u 10. stoljeću kod Konstantina Porfirogeneta. Taj je do sada bio etimološki posve pogrešno interpretiran,²¹ a da je ovdje riječ o jarmu pokazat ćemo jednom narednom prilikom jer je to problem za sebe i zahtijeva posebnu raspravu.

Bilješke

- ¹ P. Skok, *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima*, Zagreb 1950.
- ² P. Skok, op. cit. 73, 133, 137, 157, 224, 264; isti, Prilog k ispitivanju srpsko-hrvatskih imena mjesta, Rad, JAZU 224, Zagreb 1921.
- ³ Ibid.; B. Finka, *Obalna toponimija u sjevernoj zadarskoj regiji*, Radovi Instituta JAZU u Zadru 6-7, Zadar 1960, 433-435.
- ⁴ C. F. Bianchi, *Zara christiana II*, Zara 1879, 117; S. Antoljak, Kritički osvrt na dosadašnja istraživanja i saznanja o otoku Pašmanu, Radovi Fil. fak u Zadru 25 (12), Zadar 1986, 199.
- ⁵ Historijski arhiv Zadar, (HAZd), Spisi zadarskih notara (SZN) G. de Bosco, B I, F 9, o d 11. III 1469.
- ⁶ S. Antoljak, op. cit. 199.
- ⁷ Ibid.
- ⁸ HAZd, Arhiv samostana sv. Nikole u Zadru, K 6, M 25, i M 26.
- ⁹ Ibid.
- ¹⁰ O crkvici vidi I. Petricioli, *Ostaci srednjovjekovne sakralne arhitekture na otoku Ugljanu*, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 12, Split 1960, 116.
- ¹¹ HAZd, SZN, P. Perençanus, B III, F X, 66.
- ¹² HAZd, SZN, P. Perençanus, B II, F II, 30.
- ¹³ Isti, B III, F XI, 17.
- ¹⁴ HAZd, SZN, T. de Prandiono, B II, F I, 117.
- ¹⁵ M. Zajačić, *Spisi zadarskih bilježnika Henrika i Creste Tarallo 1279-1308*, Zadar 1959, 128.
- ¹⁶ M. Zajačić — J. Stipišić, *Spisi zadarskog bilježnika Ivana Qualis i Nikole pok. Gerarda iz Padove 1296...1337*, Zadar 1969, 64.
- ¹⁷ J. Stipišić, *Spisi zadarskog bilježnika Franje Manfreda de Surdis iz Piacenze 1349-1359*, Zadar 1977, 144.
- ¹⁸ HAZd, SZN J. de Calcina, B I, F I, 22.
- ¹⁹ HAZd, SZN N. Benedeti, B I/12, 13.
- ²⁰ vidi bilješku 5.
- ²¹ M. Suić, *Pizych na Dugom otoku*, Starohrvatska prosvjeta ser. III-sv. 4. Zagreb 1955, 135; B. Finka, *Pizych na otoku Žirju*, *Onomastica Jugoslavica* 1, Ljubljana 1969, 57.

